Xefatura, patrimonio e política das grandes casas nobiliarias galegas nas primeiras décadas do século XVI

Gonzalo Francisco Fernández Suárez
Universidade de Santiago de Compostela

DOI: 10.17075/vmrxm.2021.005

♦ 1. Introducción

A maioría dos autores que centraron as súas investigacións na análise das casas nobres galegas veñen coincidindo ao sinalar, de maneira directa ou indirecta, que a transición dende o século xv cara ao Renacemento supón un punto de inflexión no devir da maioría das estirpes, establecendo como límites cronolóxicos disto os últimos anos do reinado dos Reis Católicos e, en especial, o inicio do de Carlos V. Un primeiro síntoma inequívoco deste cambio do que falamos ten que ver co progresivo apazugamento dos enfrontamentos militares que caracterizaran o período baixomedieval, no senso do abandono da anterior política de bandos e a súa evolución cara a un progresivo aliñamento coa monarquía (García 2004: 343). Este aliñamento ao que nos referimos plasmariase nunha paulatina incorporación de moitos dos titulares dos grandes señoríos galegos aos cadros administrativos e ás empresas militares exteriores da propia coroa, como logo veremos. En paralelo a isto e relacionado co que acabamos de sinalar, tamén ten lugar unha remuda xeracional na mesma xefatura da maioría destas casas nobres, posto que entre os anos 1500 e 1520 —e salvo contadas excepcións— asistiremos á desaparición de moitos dos titulares que tiveran un papel destacado nas convulsións políticas da centuria precedente e á súa sucesión por outros novos. Estes recentemente estreados cabezas de familia presentan dúas particularidades que supoñen unha clara diferenza cos seus antecesores, a saber: o abandono ou, mellor dito, a incapacidade para o establecemento de ligas nobiliarias e para tentar exercer un dominio efectivo sobre vilas e cidades, como acontecera anteriormente (García 2000: 99-100). Ambos os aspectos poden interpretarse como un indicio dunha relativa debilidade interna das liñaxes galegas, talvez abafada polas querelas familiares que se suceden e que as condicionan na súa capacidade para desenvolver unha opción política. Protagonismo que, polo contrario, soamente os Andrade e os Lemos, xa polo seu renome anterior, xa por tratarse dalgunhas das familias máis poderosas ou porque a xefatura neste momento recae en individuos de gran valía, son quen de representar mediante un programa que non só atende ás urxencias da monarquía, senón que tamén formula cuestións de capital importancia para o goberno e devir do reino de Galicia. Finalmente, outra tendencia, xa detectada durante o reinado dos Reis Católicos, será a tendencia á concentración de varias estirpes nunha mesma casa nobre, tal e como veremos no caso dos condes de Monterrei ou dos de Lemos, que incorporarán os Andrade no decurso do século xvi.

♦ 2. As casas nobres galegas nas primeiras décadas do século XVI

Para entender mellor todo o que acabamos de expoñer, cómpre facer un repaso, a modo de balance, de cada un dos grandes títulos galegos ao longo das dúas primeiras décadas do século XVI.

O condado de Altamira inaugura o Cincocentos cun cambio de xefatura tras a morte de don Lope Sánchez de Moscoso, primeiro conde de Altamira (1468-1504), que é sucedido por don Rodrigo Osorio de Moscoso (1504-1510). Este novo titular representa un modelo totalmente afastado do que fora a estratexia desta liñaxe no pasado, caracterizada pola súa endémica inimizade e enfrontamento armado cos prelados composteláns. En contraposición a eles, don Rodrigo será lembrado pola súa participación nas campañas militares de Orán (1509) e Buxía (1510), na que falece de forma accidental. Posiblemente xunto cos Andrade e os Montaos integra o núcleo primitivo, como logo veremos, do partido proflamengo. En Galicia o novo conde de Altamira trata de fortalecer o seu morgado facendo valer o seu título de Pertegueiro Maior de Santiago e defendendo os seus dereitos señoriais nos portos de Cee e Corcubión. O seu falecemento abrirá un período de minoría de idade do seu fillo don Lope Osorio de Moscoso, terceiro conde de Altamira (1510-1554), cuxa tutela será asumida polo seu tío don frei Álvaro Pérez Osorio, bispo de Astorga. O período de rexencia de don frei Álvaro estará caracterizado, nos seus comezos, pola defensa fronte a don Alonso de Fonseca no intento por parte deste de recuperar as xurisdicións cedidas con anterioridade aos Moscoso e ante a ofensiva da Real Audiencia, que tenta intervir nas xurisdicións desta casa mediante o control dos seus oficiais. Xunto a isto, o prelado e don frei García de Aranguren, a quen encomenda a tutela do seu sobriño, esfórzanse en sanear a administración do señorío e en aumentar as súas parcelas territoriais. Se ben tradicionalmente os Moscoso tiveran unha forte implantación na terra da Maía, ao igual que nas actuais bisbarras de Fisterra e Terra de Soneira, no século XVI estenderán o seu dominio a outros territorios fóra do seu soar orixinal coa adquisición do señorío de Castroverde e Luaces, na provincia de Lugo, en 1515, e afirmarán a súa presenza noutros, como en 1519 coa concesión por parte da coroa do xulgado de Soneira (García e Portela 2003: 49-58 e 65-67; García 2000: 102-106).

Panorama moi diferente era o que se debuxaba na casa de Soutomaior dende comezos do século XVI. Tras o falecemento de don Álvaro de Soutomaior en

1495, xurdirán unha serie de querelas no seo familiar cuxa orixe hai que busca nos entroncamentos matrimoniais que dividen esta liñaxe en dúas ramas. A primeira delas, encabezada polo herdeiro don Pedro de Soutomaior, conta co apoio de don Fernando de Andrade e, en especial, de don Lope Sánchez de Moscoso grazas ao casamento coa súa filla dona Urraca de Moscoso, mentres que a segunda é a liderada pola súa nai, dona Inés Henríquez, quen se apoia en don García Sarmiento, marido da súa filla dona Tareixa de Soutomaior. Esta desavinza entre nai e fillo acadaría o seu punto culminante na disputa polo título de condesa de Caminha e a xurisdición de Fornelos, cando don Pedro tentaría asasinala. Esta tentativa saldaría coa condena a morte sobre don Pedro, que finalmente foi eliminada en 1525 mediante unha carta de perdón (García 2000: 107-109).

Situación parecida á que acabamos de describir é a que protagonizan don Alonso de Acevedo e Zúñiga, fillo de don Diego de Acevedo e, polo tanto, neto do arcebispo compostelán don Alonso de Fonseca II, con súa nai dona Francisca de Ulloa, e que resucitaría a vella inimizade entre os Fonseca e algúns dos seus vellos inimigos, como os Andrade. O primeiro punto de fricción tivo como motivo o uso do título de conde de Monterrei e comezaría a tomar solución cando en 1513 se sentencia a favor de don Alonso, aínda que este non entraría a gozar do seu morgado ata 1526. Esta xa de por si difícil relación familiar tornárase máis complicada a partir do matrimonio de súa nai con don Fernando de Andrade, conde de Vilalba. A explicación a isto hai que busca nos diferentes morgados procedentes dos Biedma, dos Zúñiga e dos Ulloa, que en conxunto integraban a casa de Monterrei, e nos temores de don Alonso sobre as posibles tentativas por parte de súa nai para apropiarse dalgunhas das pezas territoriais procedentes dos Biedma e dos Ulloa, en especial cando, o 1 de febreiro de 1515, aquela e o seu marido constituíron o morgado dos Andrade a favor da súa filla dona Tareixa de Andrade, quen ademais ía contraer nupcias con don Fernando de Castro, polo que se convertería na condesa de Andrade e Lemos. Estes prexaxios confirmáronse en 1520 cando don Fernando e dona Francisca fundaron un novo morgado a favor da súa filla dona Catarina, nova condesa de Cifuentes, a quen entregaron posesións dos Zúñiga obxecto de reclamación polos Acevedo. Non obstante, don Alonso viuse fortalecido en Monterrei polo morgado que o 18 de outubro de 1504 constituíu o seu avó don Alonso de Fonseca II ao seu favor e que se vería acrecentado nos anos 1509 e 1511 como un contrapunto para facer fronte ás ameazas dos Andrade e Lemos (García e Portela 2006: 39-43).

Polo que se refire á casa condal de Ribadavia, o longo período de goberno do seu primeiro titular, don Bernardino Pérez Sarmiento (1470-1522), estará caracterizado por unha endémica inestabilidade, soamente apazugada no cambio de centuria. A súa sucesión á fronte, en primeiro lugar, do condado de Santa Marta de Ortigueira como terceiro titular del e baixo a tutela da súa madrastra dona Tareixa de Zúñiga prodúcese cando o conflito irmandiño está vivindo os seus últimos momentos. No seu caso foi nas vilas de Ortigueira e, en especial, de Ribadavia onde os insurxentes ofreceron unha tenaz resistencia, que se salda co asasinato da súa madrastra nos seus intentos por recuperalas. Unha vez restablecida a orde e acadada a maioría de idade, don Bernardino verase obrigado a sortear unha serie de desafíos no que se refire á defensa do seu patrimonio, seriamente ameazado tanto polo acoso de don Lope Sánchez de Ulloa e o seu fillo don Sancho de Ulloa como, sobre todo, polas demandas dos seus familiares. No primeiro caso, a solución artellada será unha alianza con don Xoán Pimentel, señor de Allariz, e con don Rodrigo Alonso Pimentel, conde de Benavente, selada mediante o compromiso matrimonial con dona María Pimentel, filla de don Xoán. Polo contrario, as disputas no seo desta liñaxe, que se prolongarían ata o ano 1495, saldaríanse coa partición das posesións legadas por seu pai, don Diego Pérez Sarmiento II, primeiro conde de Santa Marta de Ortigueira, e darían lugar á aparición de dúas ramas claramente diferenciadas nos Sarmiento. A primeira delas, encabezada polo mesmo don Bernardino, quen en 1476 se convertería no primeiro conde de Ribadavia por mercé dos Reis Católicos, conservaría no seu poder esta vila xunto coa valisoletana de Mucientes e a maior parte das súas posesións galegas, mentres que as de Santa Marta de Ortigueira e Fuentes de Valdepero pasarían ás mans dos descendentes de seu irmán don García Sarmiento. Mais os desencontros protagonizados polo conde de Ribadavia non se circunscribiron soamente á relación mantida con outros próceres galegos e membros da súa estirpe, senón que tamén o seu proceder arbitrario e abusivo lle granxearía a oposición de amplos sectores sociais. As primeiras en manifestarse na súa contra foron algunhas das súas vilas, como Ribadavia, que se declaraba en rebeldía fronte ao seu señor dende 1480, ou Mucientes, que o acusaba dunha infinidade de abusos, e coas que fixeron causa común urbes que, como Lugo, o desafiaron nos seus intentos de ver satisfeitos os seus dereitos como adiantado maior de Galicia, e institucións eclesiásticas como a catedral de Ourense, xunto a destacados membros da comunidade hebrea, que o identificaron ante a coroa como o principal usurpador de moi-

tos dos seus bens. Na última década do século xv don Bernardino procuraría ordenar a sucesión á fronte da súa casa, proseguindo a tradición familiar de vincularse con algunha estirpe castelá. Este desexo culminaría en primeiro lugar co compromiso matrimonial en 1491 da súa filla primoxénita e herdeira, dona Francisca Sarmiento, con don Henrique Henríquez, fillo de don Alfonso Henríquez, almirante de Castela, ao que seguiría en 1503 a unión da súa outra filla, dona María Sarmiento, con don Xoán Hurtado de Mendoza, fillo de don Rui Díaz de Mendoza, mestresala da raíña dona Isabel. Pouco antes de falecer en 1522 fixo doazón de todos os seus bens. Este señorío estaba integrado, entre outros, pola vila de Mucientes e as casas da Corredera de San Pablo, en Valladolid (Castela), mentres que en Galicia o conformaban Ribadavia, a meirindade de Castro Covadoso, os coutos de Bentraces e Laias; as fortalezas de Roucos, A Peroxa, Arcos, Celmes e Asperelo xunto coas súas meirindades; a Terra de Montes con Riba de Miño, as terras de Orcellón e Boén, a barca de Barbantes e as portaxes de Alba, Roucos, Pena Corneira e Castro Covadoso (Fernández 2002: 193-284), e en 1526 veríase incrementado coa incorporación das terras de Manzaneda e Valdeorras (Fernández 2005: 51).

A diferenza do que ocorre con algunhas das liñaxes galegas, os Andrade representan, xunto cos Lemos, unha estirpe con forte arraigamento no reino de Galicia. Este feito pode constatarase perfectamente na política de alianzas deseñada por don Diego de Andrade, titular do señorío entre 1470 e 1490, a partir de 1473. Ese ano asina un acordo matrimonial con don Gómez Pérez das Mariñas para o casamento coa súa filla dona María das Mariñas, ratificado en 1474 mediante un pacto entre sogro e xenro que supón a fusión das dúas familias, dado que don Diego se converte, en virtude del, en valedor do patrimonio da casa dos Mariñas (García 1981: 146-147 e 1994: 69-74). Nos anos posteriores, ambos os cónxuxes buscarán afianzarse en territorio galego, en especial na Terra de Santiago e fronte ao seu prelado. A ocasión propicia chegaría en 1488, cando concluíron o casamento da súa filla dona Tareixa de Andrade con don Rodrigo de Moscoso, futuro conde de Altamira; proseguiría en 1500 mediante a unión do seu fillo herdeiro, don Fernando de Andrade, con dona Francisca de Ulloa, filla de don Sancho de Ulloa, conde de Monterrei, e culminaría en 1504 con dona Violante de Andrade, quen contrae nupcias con don Pedro Bermúdez de Castro, herdeiro do señorío de Montaos e Penaflor. Tras o falecemento de don Diego en 1490, don Fernando de Andrade asumiría a xefatura familiar. O novo titular dos Andrade distinguírase durante toda a

súa vida por ser un avezado militar e protagonista, como logo veremos, dos acontecementos políticos que median entre a morte da raíña dona Isabel e a chegada ao trono do novo monarca, don Carlos I. Os seus primeiros anos constitúen un periplo ao servizo dos Reis Católicos, primeiro como «contino» e posiblemente participando na última fase da guerra de Granada entre 1490 e 1492. Esta primeira experiencia sêrvelle como aval para posteriormente ser promovido en 1500 a capitán da armada e tomar parte nas campañas italianas, nas cales, tras a morte de don Luís de Portocarrero, asume o mando das tropas como capitán xeneral. A súa presenza no terreo militar italiano ten un fito destacado coa súa vitoria sobre os franceses na batalla de Seminara en 1503, culminada coa captura da maior parte dos capitáns inimigos e do mesmo xeneral Bérault Stuart d'Aubigny. Durante a súa estadía fóra de Galicia, o goberno do seu señorío foi asumido por súa nai, quen durante eses anos tivo que facer fronte ás reclamacións presentadas por algunhas das parcelas do señorío, tales como Ferrol, Vilalba e os coutos de Naraío, Igrexa e Barreiro, así como defender a presenza do seu fillo nos consistorios betanceiro e coruñés pola súa condición de rexedor perpetuo. Anos máis tarde, concretamente en 1515, o mesmo don Fernando, xunto coa súa muller, dona Francisca, abordarían a confección do seu morgado como unha estratexia para frear as reclamacións que, a través de don Alonso de Acevedo, fillo de dona Francisca, presentaban os Acevedo-Fonseca sobre as terras ourensás que no seu día os Reis Católicos concederan a don Sancho de Ulloa. Este morgado estaba integrado por dous conxuntos de bens hereditarios, distribuídos polas actuais provincias da Coruña, Lugo e Ourense, procedentes dos Andrade e dos Ulloa, e que recaerían en dona Tareixa de Andrade, primoxénita de don Fernando e dona Francisca. En canto á sucesión en ambos os morgados, establecíase unha gradación nela en función de dous principios: a primoxenitura e masculinidade e a existencia doutros parentes en segundo grao. Así, en primeiro lugar, son chamados os fillos varóns de dona Tareixa, que, en caso de non existir, serían substituídos pola descendencia feminina. Se a súa filla maior non tivese descendencia, chamaríanse nesta mesma orde á sucesión os fillos da súa filla dona Catarina. Finalmente, en terceiro e último lugar e no suposto de non ter descendentes directos, os bens de don Fernando pasarían aos seus sobriños os Moscoso de Altamira, como fillos de dona Tareixa de Andrade e don Rodrigo Moscoso, e a dona Violante de Andrade e os seus herdeiros. En calquera caso, o futuro titular estaría obrigado a empregar os apelidos Andrade e Ulloa. Poucos anos

despois, ambos os cónxuxes se afanarían en procurar senllas alianzas matrimoniais para as súas fillas, nas que primaban dúas estratexias fundamentais: a proximidade coa coroa, por unha banda, e o fortalecemento da súa liñaxe en Galicia e a súa introdución no contexto da nobreza castelá, pola outra.

Estes proxectos empezarían a materializarse a partir do ano 1520, pois nesa data conseguen concluír o matrimonio da súa filla dona Catarina co primoxénito da casa de Cifuentes. Con todo, o seu logro principal será a vinculación cos Lemos, os primeiros pasos do cal comezan a darse en 1517. En agosto dese ano don Fernando e don Rodrigo Osorio, segundo conde de Lemos, asinan unha avinza cuxo obxectivo fundamental radica en protexer os seus intereses en Galicia e, con ese fin, os dous próceres prometen axuda mutua no senso de informarse do que sexa en proveito de cada un e defenderse de posibles inimigos. Tal colaboración ten unha especial importancia neste momento, dado que manteñen acendidas querelas cos marqueses de Vilafranca, caso de don Rodrigo, e con don Alonso de Fonseca e Acevedo por parte de don Fernando, por motivo dalgunha das pezas que integraban o morgado dos Ulloa. Ademais, o señor de Andrade, en canto capitán xeneral e de atoparse na corte, non tomará partido na disputa que o conde de Lemos e os marqueses de Vilafranca manteñen por esta vila. Mais a transcendencia deste acordo supera os seus fins primeiros, pois constituirá a base para unha alianza máis estreita e sólida entre as dúas casas. Así, en 1523 don Fernando Ruiz de Castro, cuarto conde de Lemos e neto de don Rodrigo, subscribiría un contrato matrimonial con dona Tareixa de Andrade (García 1994: 69-74, 77-81 e 111-114). Esta vinculación establecería os cimentos futuros para a fusión de ambas as familias e a constitución da casa nobiliaria máis poderosa do reino de Galicia, materializada na persoa de don Pedro Fernández de Castro, quinto conde de Lemos, quen xa dende 1543 incorporaría á casa de Lemos o señorío dos Andrade (García 1994: 114; Pardo de Guevara 1997: 92).

A casa condal de Lemos inicia o século XVI baixo a xefatura de don Rodrigo Osorio, segundo conde de Lemos, quen estará á súa fronte ata o seu falecemento no ano 1521. Don Rodrigo é neto de don Pedro Álvarez Osorio, primeiro conde de Lemos, e fillo natural froito da relación de seu pai, don Alonso, con dona Maior de Valcárcel. Tras a morte de seu pai sen descendencia da súa muller, dona Leonor Pimentel, será lexitimado por Henrique IV a petición do seu avó, quen o designará como o seu sucesor á súa morte, acaecida en 1483. Este feito levará consigo a aparición de discordias no seo familiar, en especial con dona

María Bazán, segunda esposa do seu avó. Este enfrontamento tivo varias etapas que se foron sucedendo e nas que os Pimentel de Benavente desempeñaron un rol principal. Nada máis falecer don Pedro, don Pedro Álvarez Osorio, conde de Trastámara e marqués de Astorga, e o conde de Benavente aviñéronse a pactar o repartimento do condado de Lemos. Porén, o novo conde de Lemos conseguiría neutralizar esta alianza mediante o acordo matrimonial ao que chega co conde de Trastámara e que supón o casamento con súa irmá dona Tareixa Osorio. Tras isto don Rodrigo pasaría á ofensiva contra dona María e apoderaríase de varias fortalezas e da mesma vila de Ponferrada, o que fixo intervir a coroa, de resultas do cal se chegou en 1484 a unha solución que implicaba a división do señorío tomando como límite o porto do Cebreiro. De acordo con isto, as vilas e lugares situados en León e Castela, isto é, Ponferrada, Vilafranca do Bierzo e as terras de La Ribera e Cabrera, pasaban ás mans de dona María de Bazán e as súas fillas, mentres que don Rodrigo conservaría as súas posesións galegas de Monforte de Lemos, Sarria, Caldelas e Cedeira. No entanto, a negativa de don Rodrigo a este arranxo evidenciouse pouco despois, cando pasaría a cercar e posteriormente tomar en 1485 Ponferrada, e motivaría, unha vez máis, a intervención dos Reis Católicos, que se saldaría cun acordo que supón un claro revés para as aspiracións de don Rodrigo. A cambio do perdón real, o conde de Lemos vese obrigado a cederlles Ponferrada, que, de feito, xa previamente fora vendida á coroa por dona Xoana Osorio, filla de dona María de Bazán e muller de don Luís Pimentel, conde de Benavente. Pero ademais a perda de Ponferrada, unida ao acordo que os monarcas asinan con dona María de Bazán e as súas fillas para a compra de todas as súas posesións no Bierzo, supuña pechar case definitivamente a presenza dos condes de Lemos neste territorio. A caída en desgraza de don Rodrigo proseguiría durante cinco anos, ao longo dos cales permaneceu no desterro ata 1492. O cambio de século suporía a súa volta ao favor real, en especial de dona Isabel, quen agradeceu os servizos prestados por el ao desbaratar unha conspiración tramada contra ela en Galicia por, ao parecer, algún partidario de dona Xoana a Beltranexa. Alén diso, este agradecemento, en forma de estreita vinculación coa dinastía reinante, materializouse entre 1500 e 1501 no matrimonio, auspiciado pola propia raíña, entre a súa filla dona Beatriz, primoxénita de don Rodrigo, e don Dinís de Braganza, fillo dos duques de Braganza e sobriño de dona Isabel. Ademais, en virtude deste convenio matrimonial, ao conde de Lemos fóronlle devoltas as vilas de Sarria, Castro de Rei e Outeiro de Rei.

Este matrimonio comportaba vincular a casa condal de Lemos coas dinastías reinantes en Castela e Portugal. Tras a morte da raíña en 1504, a chegada dos novos monarcas supón retomar as súas esperanzas de recuperar os bens incautados. Esta posibilidade cobraría forma a partir das promesas que lle fai o rei don Filipe en 1506. No entanto, a morte deste en 1507 constitúe un freo para as súas aspiracións, polo que volve cercar Ponferrada, contando para iso co pacto ao que chega co seu cuñado, o marqués de Astorga, e con don Fernando de Andrade. Ao igual que na vez anterior, o rei don Fernando, a cambio do perdón e de que non esixise compensacións polo acontecido, volve impoñerlle a devolución de Ponferrada, ademais da entrega das súas vilas de Monforte de Lemos e Sarria ata 1509. Nesta relativa benevolencia e tamén, no sucesivo, na desconfianza do monarca cara ao conde de Lemos parece que pesou a fidelidade profesada en varias cartas que lle dirixiu ao príncipe don Carlos e que foron interceptadas por axentes do rei aragonés (García 1981: 299-351; García e Portela 2008: 207-220; Pardo de Guevara 1997: 76-86 e 2000: 427-448).

♦ 3. As casas nobres galegas ante o cambio dinástico

Tal e como no seu día indicaron José García Oro e María José Portela (1998: 284) e xa apuntamos nas páxinas precedentes, a partir do século XVI a nobreza galega orientouse ao servizo directo da monarquía, tanto no que se refire ás casas tituladas como no tocante a outras de menor entidade e circunscritas nos seus comezos a un ámbito máis local, como son os Mariño de Lobeira, señores da Serra de Outes (García e Portela 1998: 65 e 2004: 21). Con todo, xa polo seu destacado protagonismo na centuria anterior, xa por tratarse de personaxes de gran relevancia nos acontecementos políticos do momento, serán o conde de Lemos, don Rodrigo Osorio, e os Andrade, á fronte dos cales se sitúa don Fernando de Andrade, os que destaquen por enriba do resto de liñaxes galegas, das que apenas nos queda pegada ningunha, como actores nos cambios dinásticos que teñen lugar. Este papel resulta especialmente evidente xa dende o ano 1506. Tras a morte de dona Isabel e a chegada a Castela dos novos monarcas dona Xoana e don Filipe, don Fernando de Andrade parece que gozou da confianza de ambos ata o punto de ser promovido a asistente real en Sevilla ese mesmo ano. Esta situación non mudaría coa morte repentina do citado don Filipe, xa que seguiría gozando da confianza do rexente don Francisco Ximénez de Cisneros, arcebispo de Toledo, pero comezaría

a facelo en 1507 a raíz das accións emprendidas polos dous próceres galegos, en especial tras asumir a rexencia don Fernando de Aragón. Neste cambio do monarca foi determinante o plan emprendido con motivo da incapacidade da raíña dona Xoana. Tomando como escusa o baleiro de poder e as posibles convulsións políticas que se prevían, don Fernando e don Rodrigo apuráronse a promover a sinatura dun pacto defensivo coas cidades galegas de Santiago, A Coruña, Betanzos, Lugo, Ourense, Tui, Mondoñedo, Viveiro e Baiona co obxecto de tratar de frear un hipotético levantamento irmandiño e as renovadas aspiracións do conde de Benavente sobre o territorio galego, presentándose como únicos valedores do reino de Galicia nesta situación de interinidade. Tal acción e, en particular, as sospeitas que o monarca aragonés albergaba sobre os seus contactos co emperador Maximiliano en prol do príncipe don Carlos tiveron graves consecuencias para ambos en forma de secuestro das fortalezas de Sarria e Monforte, para o conde de Lemos, e da fortaleza de Vilalba, para Andrade, en 1508. No restablecemento posterior dos dous nobres xogaríaa ao seu favor, de maneira determinante, a propia actitude do cardeal Cisneros. En primeiro lugar, este cambio de parecer do monarca cara a don Fernando de Andrade resulta evidente en 1511, cando ordena devolverlle a fortaleza de Vilalba. Este xesto foi correspondido á súa vez polo nobre galego, que acudiu ese mesmo ano á campaña militar á que foi convocado, e ratificado mediante o acto de obediencia que, como outros próceres, prestou ao acordo subscrito nas Cortes de Valladolid de 1506, no que se establecía a sucesión do príncipe don Carlos e a permanencia do rei don Fernando como rexente de Castela ata que o seu neto alcanzase os vinte anos de idade. Polo contrario, o ronsel de don Rodrigo Osorio esvaécese a partir de 1514 polo seu afastamento da corte, motivado pola desconfianza xerada na súa decantada postura proflamenga e as súas rebeldías anteriores. Aínda que o falecemento de don Fernando de Aragón, acaecido en 1516, lle deu algunha esperanza de ver restablecida a súa situación en canto ás reclamacións formuladas a propósito dos preitos pendentes nos tribunais, e pese a que incluso o cardeal rexente nun principio frea os intentos do Consello Real de proceder contra el ante as noticias de que promovía novas alteracións en Galicia, menos condescendente se amosaría o novo monarca. Nin a súa proclamada fidelidade pasada aos Habsburgo nin os prexuizos que isto lle comportara foron argumentos tidos en consideración. Isto supón ademais un claro distanciamento de don Fernando de Andrade, quen, como xa vimos, goza da confianza do rei don Fernando a partir de 1511 e, especialmente,

do cardeal Cisneros, con quen se aliña dentro do escenario político que parece albiscarse a partir de 1514-1516, marcado polo retroceso das posicións acadadas en Italia e o seu envío como embaixador a Bruxelas ante don Carlos, a quen traslada o parecer do rexente sobre diversos asuntos e en cuxo interlocutor se converte na preparación da súa chegada aos reinos peninsulares. Tras o seu retorno a Galicia a comezos de 1520, don Fernando de Andrade, xunto con don Rodrigo Osorio, conde de Lemos, e don Alonso Fonseca, arcebispo de Santiago, capitalizaría o momento de inestabilidade que se vive en gran parte das cidades do reino de Castela, presentando a Galicia como un reino seguro e garantindo a satisfacción das peticións de diñeiro manifestadas polo rei don Carlos. Os argumentos esgrimidos nesta ocasión, recollidos na representación feita polos concellos de Betanzos e A Coruña, incidían nunha declaración de lealdade á coroa e en denunciar a adhesión á causa comuneira da cidade de Zamora, solicitando ademais que se abolise a súa condición de poder falar en Cortes no nome do reino de Galicia. Nas Cortes reunidas en marzo e abril de 1520 en Santiago de Compostela e A Coruña, nas que don Carlos consegue os subsidios necesarios para apoiar as súas aspiracións ao título imperial, Andrade distinguírase como portavoz desta e doutras reivindicacións, alén de presentar, xunto con outros nobres, un programa de mellora para o goberno de Galicia. Este programa de goberno cobraría máis sentido tras a saída do monarca rumbo a Flandres e, sobre todo, coa recrudesencia do conflito das Comunidades durante o verán de 1520. Dado o temor que produce que a violencia se desate en Galicia, o señor de Andrade, xunto co arcebispo compostelán, decide convocar unha xunta que se reúne en Melide o 4 de decembro de 1520 e á que concorre unha nutrida representación da nobreza galega. Os acordos que se formalizan nela veñen incidir en varios aspectos xa debatidos nas reunións mantidas había poucos meses en Santiago e A Coruña. En primeiro lugar e de modo xeral, existe un firme compromiso de evitar a propagación a Galicia da violencia comuneira que se está vivindo en amplas áreas de Castela, advertindo de que se reprimirán todos os intentos de constituír unha nova Irmandade nos concellos galegos mediante o uso da forza como forma de garantir a fidelidade á coroa. En segundo lugar, solicítase a devolución do voto en Cortes para o reino de Galicia, exercido ata entón por Zamora, así como a anulación dos servizos outorgados por esta no seu nome. En terceiro lugar, proponse a creación dunha Casa de Contratación e Especiería na Coruña, a imitación da de Sevilla. E, finalmente, prégame que se avalíen os agravios de Galicia, dos

que se fixera representación nas Cortes da Coruña, e se lles poña remedio. Detrás de todas estas suxestións pode verse unha manobra por parte de don Fernando de Andrade cunha dobre dirección, a saber: seguir mantendo a súa prevalencia dentro do reino de Galicia e beneficiarse das vantaxes económicas que suporía a existencia dun emporio comercial de primeira orde nunha cidade próxima a unha área territorial na que se asentaban algunhas das súas posesións. Con todo, estes capítulos só recibirían a promesa de ser tratados por parte do monarca unha vez que retornase aos reinos peninsulares (García 1994: 85-94, 97-101, 103-109 e 117-123; 2000: 110-117).

◆ Referencias bibliográficas

- FERNÁNDEZ, Gonzalo (2002): *La nobleza gallega entre los siglos XIV-XV: los Sarmiento, condes de Ribadavia*, Santiago de Compostela, El Eco Franciscano.
- FERNÁNDEZ, Gonzalo (2005): «Los condes de Ribadavia durante el reinado de Carlos V», *Estudios Mindonienses*, XXI, 49-313.
- GARCÍA, José (1981): *La nobleza gallega en la Baja Edad Media: las casas nobles y sus relaciones estamentales*, Santiago de Compostela, Bibliófilos Gallegos.
- GARCÍA, José (1994): *Don Fernando de Andrade, conde de Villalba: estudio histórico y colección documental*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia.
- GARCÍA, José (2000): «La nobleza gallega en el reinado de Carlos V», en Antonio Eiras Roel (coord.), *El Reino de Galicia en la época del emperador Carlos V*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 99-134.
- GARCÍA, José (2004): «Galicia en tempos dos Reis Católicos», en José García (dir.), *O Hospital Real de Santiago de Compostela e a hospitalidade no Camiño da Peregrinación*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 323-343.
- GARCÍA, José / María José PORTELA (1998): «La casa de Montaos en el siglo XVI. Vida y muerte en una casa señorial gallega», en VV. AA., *Morte e sociedade no Noroeste peninsular: un percorrido pola Galicia cotiá*, Santiago de Compostela, Asociación Galega de Historiadores, 61-98.
- GARCÍA, José / María José PORTELA (2000): *Os Fonseca na Galicia do Renacemento: da guerra ao mecenado*, Noia, Toxosoutos.
- GARCÍA, José / María José PORTELA (2003): *La casa de Altamira durante el Renacimiento: estudio y colección diplomática*, Santiago de Compostela, El Eco Franciscano.
- GARCÍA, José / María José PORTELA (2004): *Os Mariño de Lobeira, señores de Serra de Outes, na Galicia do Renacemento: fortuna e desgracia dun señorío segrar da área compostelá*, Noia, Grupo Filatélico e Numismático de Noia.

GARCÍA, José / María José PORTELA (2006): *O Condado de Monterrei no século XVI: estudio histórico e colección diplomática*, Noia, Grupo Filatélico e Numismático de Noia.

GARCÍA, José / María José PORTELA (2007): *A Casa de Ribadavia e a monarquía católica no século XVI: o latexo da fidalguía galega nos documentos*, Noia, Grupo Filatélico e Numismático de Noia.

GARCÍA, José / María José PORTELA (2008): «Galicia e o Bierzo: de pontes a fronteiras. As loitas dos condes de Lemos polo dominio do Bierzo», en Anselmo López Carreira (ed.), *O Condado de Lemos na Idade Media: I Simposio de Historia en Terra de Lemos*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 205-220.

PARDO DE GUEVARA, Eduardo (1997): *Don Pedro Fernández de Castro, VII conde de Lemos (1576-1622)*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia.

PARDO DE GUEVARA, Eduardo (2000): *Los señores de Galicia: tenentes y condes de Lemos en la Edad Media*, volume I, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza.

Fernando
de Andrade
na igreja
de Santiago
(Pontedeume)